

Bartosz Kapuściak

<https://orcid.org/0000-0002-9820-6140>

Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów Politycznych PRL (w organizacji),
Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

ПРЕДЛОЖЕНИЯ О СОТРУДНИЧЕСТВЕ ОРГАНОВ ВОЕННОЙ КОНТРРАЗВЕДКИ – PRÓBA ZACIEŚNIENIA WSPÓŁPRACY KONTRWYWIADU SIŁ ZBROJNYCH PRL Z III ZARZĄDEM KGB W OKRESIE KIEROWANIA WOJSKOWĄ SŁUŻBĄ WEWNĘTRZNĄ PRZEZ GEN. BRYG. ALEKSANDRA KOKOSZYNA

Sformowanie organów kontrwywiadu „odrodzonego” Wojska Polskiego datuje się na 1943 r. Nowo powstałe struktury podlegały służbom sowieckim i składały się w głównej mierze z oficerów wywodzących się z tych służb. Formalnie „współpraca” ta została wpisana do ustawy o Zarządzie Informacji Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego dopiero w czerwcu 1944 r.¹ i dotyczyła m.in. przekazywania osób podejrzanych o szpiegostwo czy kooperację z Niemcami do Zarządu Kontrwywiadu „Smiersz” 1 Frontu Białoruskiego i 1 Frontu Ukraińskiego².

¹ Rozdział VII mówi: „Organy informacji podtrzymują w swej pracy ścisły kontakt z odpowiednimi organami »Smiersz« Armii Czerwonej, bezpieczeństwa publicznego, milicji i wywiadu Wojska Polskiego oraz wzajemnie orientują się w sytuacji i udzielają informacji” (cyt. za: *Ustawa o Zarządzie Informacji Wojska Polskiego i jego organach*, Lublin, 30 IX 1944 r. [w:] *Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945. Wybór materiałów źródłowych*, wybór i oprac. C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, Warszawa 1994, s. 100, dok. nr 60). Zob. także *Historyczno-prawna analiza struktur bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupowicz, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013, s. 178–181.

² Zob. poszczególne karty i informacje na agentów niemieckich zatrzymanych przez organa Informacji WP w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 2386/18347, Materiały dotyczące współpracy Informacji i kontrwywiadu Armii Radziec-

Po przekształceniach organizacyjnych oddziałów informacji i ostatecznym sformowaniu Głównego Zarządu Informacji (GZI) w strukturach tego ostatniego nadal byli obecni oficerowie sowieccy. Choć z czasem ich liczba malała (by ostatecznie w 1956 r. spaść prawdopodobnie do zera), nie oznacza to, że nie pozostawiono doradcy sowieckiego, ulokowanego w Komitecie ds. Bezpieczeństwa Publicznego³. Gdy w styczniu 1957 r. sformowano organy Wojskowej Służby Wewnętrznej (WSW), znalazły się one pod stałym nadzorem III Zarządu KGB i stan taki utrzymał się do końca ich funkcjonowania, tj. do 1990 r.⁴

Sowiecki kontrwywiad wojskowy – w przeciwieństwie do organów WSW – był podporządkowany cywilnym służbom podległym Ministerstwu Spraw Wewnętrznych⁵. W Polsce „ludowej” ranga służb porządkowo-dochodzeniowych i kontrwywiadowczych była zatem o wiele wyższa, gdyż organy WSW podlegały bezpośrednio ministrowi obrony narodowej⁶. Jedynym wyjątkiem było wcześniejsze podporządkowanie organów Informacji WP Komitetowi ds. Bezpieczeństwa Publicznego.

Przy polskim MSW rezydował oficer łączności (przedstawiciel, zwany potocznie rezydentem) z ramienia KGB, który miał trzech zastępców – ds. wywiadu zagranicznego, kontrwywiadu krajowego oraz kontrwywia-

---

kiej (50. rocznica Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej), k. 1–6; *ibidem*, Notatka dotycząca współdziałania organów kontrwywiadu WP z organami kontrwywiadu Armii Radzieckiej w likwidacji agentów hitlerowskiego wywiadu w okresie minionej wojny, b.d. [1966 r.], k. 14.

³ Większość oficerów sowieckich opuściła szeregi GZI w 1953 r. Zob. *Normatywy Wojskowej Służby Wewnętrznej (1957–1990)*, wybór, wstęp i oprac. B. Kapuściak, Katowice–Kraków 2019, s. 21.

⁴ Na temat kontrwywiadu wojskowego zob. A. Бондаренко, Н. Ефимов, *Военная контрразведка. От «Смерша» до контртеррористических операций*, Москва 2010; A. Бондаренко, *Военная контрразведка 1918–2010. История советской и российской военной контрразведки*, Москва 2011; Н. Лузан, *Военная контрразведка. Вчера. Сегодня. Завтра*, Москва 2019.

⁵ *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010, s. 58–59. Identyczna sytuacja była w całym bloku wschodnim, jedynie na Kubie Dyrekcja Kontrwywiadu Wojskowego Rewolucyjnych Sił Zbrojnych Kuby była podporządkowana bezpośrednio ministrowi obrony narodowej. Zob. AIPN, 2386/18706, Notatka dotycząca kontaktów pomiędzy Szefostwem WSW i centralnymi organami kontrwywiadu wojskowego armii państw socjalistycznych oraz wynikających z nich propozycji odnośnie do zastosowania niektórych form i metod pracy w działaniu organów WSW, 10 VII 1970 r., k. 108.

⁶ Zob. *Rozkaz ministra obrony narodowej nr 01/MON z 10 I 1957 r. w sprawie utworzenia Wojskowej Służby Wewnętrznej* [w:] *Historyczno-prawna analiza struktur...*, s. 202–204 (ten sam rozkaz także w *Normatywy Wojskowej Służby Wewnętrznej...*, s. 69–72).

du wojskowego⁷. Ten ostatni kontaktował się zapewne z kierownictwem Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej (SWSW). Jednak ze względu na duże zniszczenia materiałów po wojskowym aparacie represji nie możemy ustalić nazwisk oficerów łącznikowych ani opisać, jak na co dzień mogła wyglądać taka współpraca/podległość. Wiadomo tylko, że co najmniej do 1970 r. nie było określonego zakresu zadań i obowiązków przedstawicieli organów WSW w Moskwie i Zarządu III KGB przy Szefostwie WSW⁸. Co ciekawe, Umowa o współpracy między organami bezpieczeństwa ZSRS i PRL, podpisana 12 stycznia 1957 r. między KGB a MSW, nie wspominała nic o organach WSW, które funkcjonowały już od dwóch dni⁹. Prawdopodobnie sowiecki oficer łącznikowy miał za zadanie kontrolę, odbieranie informacji i materiałów oraz przekazywanie konkretnych zadań, szczególnie gdy dotyczyło to wojsk sowieckich stacjonujących w PRL lub przebywających tu czasowo w związku z ćwiczeniami czy manewrami Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego.

Rozpoczęcie bardziej formalnej współpracy między organami WSW a III Zarządem KGB możemy datować na 1960 r.¹⁰ (wcześniejsze kontakty zostały zapewne przerwane najpóźniej w 1956 r.). Jednak oprócz tego, że rok później, na przełomie września i października 1961 r., zorganizowano wspólne ćwiczenia o krypt. „Burza”, trudno coś więcej o tej kooperacji powiedzieć¹¹. Jeżeli chodzi o same ćwiczenia wojsk Układu

⁷ L. Pawlikowicz, *Funkcje, struktura oraz naczelnicy Grupy Łącznikowej (Przedstawicielstwa) KGB w Warszawie w latach 1954–1991*, „Secretum. Służby specjalne, bezpieczeństwo, informacja” 2015, nr 2 (3), s. 102–111.

⁸ AIPN, 2386/18706, Notatka służbowa dotycząca kontaktów pomiędzy Szefostwem WSW i centralnymi organami kontrwywiadu wojskowego armii państw socjalistycznych oraz wynikających z nich propozycji odnośnie do zastosowania niektórych form i metod pracy w działaniu organów WSW, 10 VII 1970 r., k. 112.

⁹ AIPN, 1585/2061, Соглашение о сотрудничестве органов безопасности СССР и ПНР [Umowa o współpracy między organami bezpieczeństwa ZSRR i PRL], 12 I 1957 r., k. 1–5. Dokument podpisany przez ministra spraw wewnętrznych Władysława Wichę oraz zastępcę przewodniczącego KGB, gen. lejtn. Piotra Iwaszutina (Пётр Иванович Ивашутин). Na temat tego ostatniego zob. A. Терещенко, А. Вдовин, *Из СМЕРШа в ГРУ. «Император спецслужб»*, Moskwa 2013).

¹⁰ AIPN, 3308/4, Предложения о сотрудничестве органов военной контрразведки ПНР и СССР [Propozycje dotyczące współpracy między organami kontrwywiadu wojskowego PRL i ZSRR], lipiec 1963 r., k. 80. Na temat współpracy zob. L. Kowalski, *Krótsze ramię Moskwy. Historia kontrwywiadu wojskowego PRL*, Warszawa 2017, s. 74–85.

¹¹ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW WBH), Dział Prasy i Wydawnictwo Fachowo-Wojskowych, 02086, „Doświadczenia i wnioski z ćwiczenia »Burza«”, Sztab Generalny MON, Warszawa, listopad 1961 r.; J. Babula, *Wojsko Polskie 1945–1989. Próba analizy operacyjnej*, Warszawa 1998, s. 339–340; J. Pałka, *The Third World War as Envisaged by Polish Generals at the Turn of the 1950s and the 1960s*, „Kwartalnik Historyczny” 2017, nr 1 (English-Language Edition),

Warszawskiego, które odbywały się na terytorium kilku państw sojusznicznych, to w ich wyniku zarówno Szefostwo WSW, jak i kierownictwo MON zdały sobie sprawę ze słabości Sił Zbrojnych PRL, która w warunkach polowych unaoczniała się z całą wyrazistością. W organach WSW nastąpiły wobec tego liczne zmiany – powstały wydziały WSW związków taktycznych. Jednocześnie kierownictwo WSW zdecydowało się na wspólną naradę i podjęcie próby nakłonienia kontrwywiadów wojskowych państw Układu Warszawskiego, szczególnie Związku Sowieckiego, do ściślejszej współpracy¹². Uważano, że największe zagrożenie płynie ze strony RFN, które mogą upomnieć się o Ziemię Zachodnie PRL. Poza służbami niemieckimi i amerykańskimi (dwóch największych państw „imperialistycznych”) również wywiady brytyjski, francuski i izraelski miały penetrować w pierwszej kolejności terytorium Polski „ludowej”, a następnie i całego bloku wschodniego.

Trzeba zaznaczyć, że w tym czasie na arenie międzynarodowej następowały liczne zmiany. Zaostrzała się rywalizacja toczona przez obie strony rozdzielone żelazną kurtyną, już nie tylko zbrojeniowa, lecz także technologiczna, wychodząca w przestrzeń pozaziemską. W 1961 r. Jurij Aleksiejewicz Gagarin (ros. Юрий Алексеевич Гагарин) został wysłany jako pierwszy człowiek na orbitę Ziemi. Wydarzenie to rozpoczęło wyścig kosmiczny (*space race*), a wybór w 1961 r. Johna F. Kennedy’ego na prezydenta USA zainicjował tylko kolejny jego etap¹³. Trzeba też pamiętać, że przez kryzys berliński i budowę muru doszło wówczas do wyraźnego odgródzenia terenów zagarniętych przez Związek Sowiecki od reszty Europy¹⁴. Sytuacja międzynarodowa uświadomiła polskim komunistom,

s. 111–133; *idem*, *Polskie wojska operacyjne w Układzie Warszawskim*, Warszawa 2022, s. 259–266; J. Jędrusiak, *Początki i założenia studiów operacyjnych Zachodniego Teatru Działań Wojennych w Siłach Zbrojnych PRL*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2019, nr 34, s. 426–455.

¹² AIPN, 3308/4, Referat na otwarcie konferencji kontrwywiadów wojskowych państw Układu Warszawskiego w Warszawie, [luty 1962 r.], k. 104–105.

¹³ John F. Kennedy już 25 V 1961 r. przedstawił Kongresowi Stanów Zjednoczonych Program Apollo, który miał doprowadzić do lądowania człowieka na Księżycu (w odpowiedzi na lot Gagarina wokół Ziemi) jeszcze przed końcem lat sześćdziesiątych XX w. Zob. D. Cadbury, *Space Race. The Epic Battle between American and the Soviet Union for Dominion of Space*, New York 2006; M. Brzeziński, *Wschód czerwonego Księżyca. Wyścig supermocarstw o dominację w kosmosie*, tłum. A. Sak, Kraków 2009; K. Durman, *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938–1991*, cz. 1: *Světová válka a nukleární mír 1938–1964*, Praha 2004, s. 536–539; R. Stone, A. Anders, *Ścigając Księżyc. Naród, politycy i obietnica, która przeniosła USA w erę kosmiczną*, tłum. M. Młynarz, Oświęcim 2019.

¹⁴ Zob. CAW WBH, Wojskowa Akademia Polityczna, IX.16.188, Jan Koziół, „Problemy kryzysu berlińskiego w 1961 r. (w świetle materiałów prasy polskiej)”, praca magisterska napisana pod kierunkiem płk. doc. dr. Tadeusza Jędruszczyka, Warszawa 1965;

że bez współpracy z Moskwą mogą nie utrzymać władzy¹⁵. W tym czasie w „ludowym” Wojsku Polskim następowała rakietyzacja armii, właśnie z inicjatywy Moskwy¹⁶. Rok później miał miejsce tzw. kryzys kubański¹⁷.

W lutym 1962 r. rozpoczęła się w Warszawie narada szefów kontrwywiadów wojskowych armii Układu Warszawskiego, zorganizowana prawdopodobnie z inicjatywy gen. Aleksandra Kokoszyna (zakończyła

---

Z. Kostecki, *Kryzys berliński 1958–1961*, Warszawa 1989; L. Freedman, *Kennedy's Wars. Berlin, Cuba, Laos, and Vietnam*, New York – Oxford 2000, s. 45–120; S. Stepka, *Kryzys berliński 1961 r. w ocenie Władysława Gomułki*, „Dzieje Najnowsze” 2002, nr 3, s. 189–204; F. Taylor, *The Berlin Wall. 13 August 1961 – 9 November 1989*, London 2007, s. 50–333; K. Durman, *Popely ještě žhavé...*, s. 538–546.

¹⁵ A. Skrzypek, *Mechanizmy autonomii. Stosunki polsko-radzieckie 1956–1965*, Pułtusk–Warszawa 2005, s. 221–223. W latach 1959–1960 Amerykanie wysyłali nad terytorium Związku Sowieckiego samoloty Lockheed U-2, których wojska sowieckie nie potrafiły strącić. Penetracja z powietrza bloku wschodniego została przerwana w kwietniu 1960 r., gdy U-2 pilotowany przez Francisca Gary'ego Powersa został zestrzelony i spadł w pobliżu miasta Swierdłowski. Zob. M.R. Beschloss, *Mayday. The U-2 Affair. The Untold Story of the Greatest US–USSR Spy Scandal*, New York 1987.

¹⁶ AIPN, 02958/543, Notatka służbowa z przebiegu posiedzenia Doradczego Komitetu Politycznego Państw Układu Warszawskiego w dniach 28–29 III 1961 r. oraz z rozmów przeprowadzonych przez ministra obrony narodowej PRL 30 III 1961 r. z naczelnym dowódcą Zjednoczonych Sił Państw Układu Warszawskiego, 2 V 1961 r., k. 52–62; CAW WBH, Zarząd I Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, 1424/1967/85, Pismo szefa Sztabu Zjednoczonych Sił Zbrojnych Państw Stron Układu Warszawskiego, generała armii Aleksieja Antonowa, do szefa Sztabu Generalnego WP, generała broni Jerzego Bordziłowskiego, 2 V 1962 r., k. 3–6 (dok. w jęz. rosyjskim). Zob. także J. Pałka, *Polskie wojska operacyjne...*, s. 199–204; B. Potyrała, R. Fudali, *Od zwycięstwa do upadku. Siły Zbrojne Związku Radzieckiego 1945–1991*, Warszawa 2009, s. 153–161; L. Kowalski, *Komitet Obrony Kraju (MON – PZPR – MSW)*, Warszawa 2011, s. 121–167; B. Chocha, J. Kaczmarek, *Wojna i doktryna wojenna. Wybrane problemy*, Warszawa 1980, s. 227–239; F. Puchała, *Budowa potencjału bojowego Wojska Polskiego 1945–1990. Obszary szpiegowskich działań*, Warszawa 2013, s. 184–185; P. Luňák, *Planning for Nuclear War. The Czechoslovak War Plan of 1964*, „Cold War International History Project Bulletin” 2001, t. 12/13, s. 289–298.

¹⁷ Zob. C. Bown, P.J. Mooney, *Cold War to Détente 1945–80*, wyd. 2, London 1981, s. 80–92; R.M. Bissell Jr., J.E. Lewis, F.T. Pudlo, *Reflection of Cold Warrior. From Yalta to the Bay of Pigs*, Yale 1996; L. Freedman, *Kennedy's Wars...*, s. 123–245; Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina II. KGB i świat*, tłum. K. Bażyńska-Chojnacka, P. Chojnacki, Poznań 2006, s. 62; H. Jones, *The Bay of Pigs*, Oxford 2008; K. Durman, *Popely ještě žhavé...*, s. 535–536; J. Rasenberger, *The Brilliant Disaster. JFK, Castro, and America's Doomed Invasion of Cuba's Bay of Pigs*, New York 2011; S.M. Stern, *Averting „The Final Failure”. John F. Kennedy and the Secret Cuban Missile Crisis Meeting*, Stanford 2003; *idem*, *The Cuban Missile Crisis in American Memory. Myths versus Reality*, Stanford 2012; P.J. Sloyan, *The Politics of Deception. JFK's Secret Decisions on Vietnam, Civil Rights, and Cuba*, New York 2015; H. Kissinger, *Dyplomacja*, tłum. S. Głabiński, G. Woźniak, I. Zych, Warszawa 2016, s. 639 i 711; P. Rośczał, *Plany i rzeczywistość inwazji w Zatoce Świń 17–19 kwietnia 1961 r.*, <http://www.rosczak.com/inwazja/>, dostęp 16 VII 2020 r.; *The Bay of Pigs Invasion*, <https://www.cia.gov/stories/story/the-bay-of-pigs-invasion/>, dostęp 16 III 2022 r.

się 1 marca 1962 r.)¹⁸. W jej wyniku zawarto porozumienie dotyczące „zacieśnienia wzajemnych kontaktów oraz wypracowania skuteczniejszych form i metod współpracy”, które po ratyfikacji 1 czerwca 1962 r. weszło w życie¹⁹. Dla Szefostwa WSW treść dokumentu musiała wydawać się bardzo ogólna, chciało ono bowiem poszerzyć zakres współpracy (do tej pory jednak dość wąskiej) z organami kontrwywiadów wojskowych państw Układu Warszawskiego, szczególnie w obszarze wymiany informacji o metodach i środkach działania wywiadów państw NATO. Było to wskazane, tym bardziej że te wywiady wojskowe w owym okresie nie tylko interesowały się zagadnieniami dotyczącymi struktur, dyslokacji i uzbrojenia wojsk Układu Warszawskiego, lecz także próbowały dotrzeć do wiadomości bardziej specjalistycznych, takich jak dane o jednostkach raketowych, elektronice, telekomunikacji czy inne informacje pomocne w prowadzeniu wojny psychologicznej. Kierownictwo WSW domagało się od swoich partnerów przekazania wiedzy o nowych środkach technicznych, technice operacyjnej i wywiadzie elektronicznym, a także tego, by podzielili się doświadczeniami dotyczącymi zwalczania penetracji wywiadowczej wojska oraz szkolenia agentury zarówno w czasie pokoju, jak i w obliczu realnego zagrożenia oraz wojny²⁰.

Prawdopodobnie współpraca ta nie przynosiła spodziewanych przez kierownictwo WSW rezultatów (być może informacje były lakoniczne i mało precyzyjne), ponieważ w lipcu 1963 r. szef WSW gen. Aleksander Kokoszyn wyszedł z propozycją zacieśnienia kooperacji w zakresie działań kontrwywiadowczych między organami WSW PRL a ZSRS z możliwością poszerzenia jej o współpracę z Czechosłowacją i Niemcami Wschodnimi.

Kokoszyn zaproponował kontynuowanie współpracy za pośrednictwem oficerów łącznikowych (oficer WSW miał rangę pomocnika attaché wojskowego przy Ambasadzie PRL w Moskwie) i postulował stałe spotkania szefów służb kontrwywiadu wojskowego państw Układu Warszawskiego,

¹⁸ AIPN, 3426/66, Rozkaz szefa Wojskowej Służby Wewnętrznej nr 064, 26 III 1962 r., k. 125. W celu zabezpieczenia narady pod względem organizacyjnym szef WSW powołał komisję w składzie: płk Teodor Kufel (przewodniczący), płk Edward Radziwieczak, ppłk Stanisław Goworek, mjr Jan Kubacki. Zob. *ibidem*, Rozkaz szefa Wojskowej Służby Wewnętrznej nr Pf-26, 31 I 1962 r., k. 51. Planowo obrady miały się rozpocząć prawdopodobnie 26 lub 27 lutego. Zob. AIPN, 3308/4, Повестка дня совещания начальников контрразведывательных органов стран Варшавского Доровора [Plan narady szefów kontrwywiadów wojskowych armii Układu Warszawskiego], [luty 1962 r.], k. 58.

¹⁹ *Ibidem*, Tezy do dyskusji w czasie spotkania kierownictwa kontrwywiadu wojskowego Wojska Polskiego i Narodowej Armii Ludowej, [1963 r.], k. 97–98.

²⁰ *Ibidem*, Referat na otwarcie konferencji kontrwywiadów wojskowych państw Układu Warszawskiego w Warszawie, [luty 1962 r.], k. 109.

szczególnie PRL, ZSRS, CSRS i NRD. Narzekał, że stosunki z NRD rozwijały się niewłaściwie, co utrudniało oficerom pracę z pozycji zagranicy (kontrwywiad ofensywny), stąd jego następujący apel: „Chcielibyśmy prosić o radę, w jaki sposób nawiązać kontakty służbowe z naszymi niemieckimi towarzyszami i jeśli to możliwe, o pomoc w zacieśnieniu współpracy z nimi”²¹. Szef WSW chciał także, aby III Zarząd KGB przysłał do Ośrodka Szkolenia WSW w Mińsku Mazowieckim doświadczonych pracowników z cyklicznymi wykładami na temat pracy kontrwywiadowczej, a także z jedną lub dwiema sesjami wykładów dla wyższych oficerów WSW na temat Czeki oraz działalności obcych wywiadów wymierzonej przeciwko wojskom Układu Warszawskiego²².

Nie wiemy, czy służby sowieckie spełniły te prośby. Nic nie wskazuje na to, że do Ośrodka Szkolenia WSW zostali skierowani funkcjonariusze KGB, kronika placówki o takim fakcie bynajmniej nie wspomina²³. Na pewno spotkania dwustronne odbywały się w Moskwie na szczeblu kierownictwa, a także w grupach koordynacyjnych podczas ćwiczeń wojskowych, ale nie dysponujemy żadnymi dokumentami, które przedstawiałyby przykłady konkretnych działań. Nie znamy także wszystkich nazwisk oficerów łącznikowych jednej i drugiej strony. Natomiast współpraca organów WSW z kontrwywiadem wojskowym NRD prawdopodobnie się polepszyła.

Oprócz zapewniania stałej osłony garnizonów jednostek sowieckich w Legnicy i Świdnicy, co było realizowane w głównej mierze przez Zarząd WSW Śląskiego Okręgu Wojskowego, oficerowie organów WSW wyjeżdżali na szkolenia czy narady do Moskwy. Zresztą WSW utrzymywała stały, dwustronny kontakt z organami kontrwywiadu Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej stacjonującej stale w Polsce. Na podstawie porozumienia WSW miała współpracować z Oddziałem Kontrwywiadu Północnej Grupy Wojsk Radzieckich i realizować wspólnie przedsięwzięcia operacyjne, pomagać w sprawdzeniach ewidencyjnych, w działaniach dezinformacyjnych (szczególnie dotyczących stacjonowania wojsk sowieckich w Polsce) oraz uczestniczyć w wymianie informacji. Organy te miały wspierać się nawzajem w realizacji zadań ofensywnych, ale także

²¹ Tłumaczenie własne, w oryginale: „Мы просили бы посоветовать нам, как наладить деловые отношения с немецкими товарищами и при возможности оказать помощь в укреплении сотрудничества с ними” (*ibidem*, Предложения о сотрудничестве органов военной контрразведки ПНР и СССР [Propozycje dotyczące współpracy między organami kontrwywiadu wojskowego PRL i ZSRR], lipiec 1963 r., k. 81).

²² *Ibidem*.

²³ Zob. AIPN, 2386/24583, Kronika Ośrodka Szkolenia Wojskowej Służby Wewnętrznej, [Warszawa 1968 r.].

udzielać pomocy w chwytniu dezertersów, poszukiwaniu zagubionej broni czy dokumentów. Głównym założeniem obu służb było jednak zwalczanie działalności agenturalnej wywiadów państw tzw. imperialistycznych, których funkcjonariusze pod przykryciem – jako dyplomaci bądź turyści – zbierali informacje o rozmieszczeniu i uzbrojeniu armii sowieckiej oraz „ludowego” WP. Za zabezpieczenie garnizonów, gdzie stacjonowało wojsko sowieckie, odpowiadały organy WSW. Przy pomocy Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP) Szefostwo WSW było zobowiązane do rozpoznania sytuacji operacyjnej w rejonie pogranicza, szczególnie w okresie organizowania transportów wojskowych. Raz do roku kierownictwo WSW miało spotykać się z szefostwem Oddziału Kontrwywiadu Północnej Grupy Wojsk Radzieckich w celach konsultacyjnych, by móc na bieżąco rozwiązywać problemy wynikające z pracy operacyjnej obu służb²⁴.

Bezpośrednio współpracowały ze sobą także Oddział WSW Marynarki Wojennej i organy kontrwywiadu wojskowego Floty Radzieckiej²⁵, zarządy WSW Pomorskiego Okręgu Wojskowego i Warszawskiego Okręgu Wojskowego oraz Oddział Specjalny Białoruskiego Okręgu Wojskowego (BOW)²⁶. W celu pogłębienia tej kooperacji organizowano wspólne ćwiczenia. Zarządy WSW okręgów interesowała struktura i praca operacyjna w BOW, a także możliwość wzajemnego korzystania z tajnych współpracowników obu stron przy prowadzeniu spraw dotyczących szpiegostwa²⁷. Sowietci specjalnie jednak nie wtajemniczali podległych im państw bloku wschodniego w swoje metody pracy, a na pewno nie przekazywali całości zdobytej wiedzy operacyjnej. Na spotkaniach omawiane były głównie działania wywiadów państw Europy Zachodniej, Stanów Zjednoczonych i Izraela²⁸.

Do 1966 r. informacje KGB dla organów WSW były przekazywane przez MSW, zmienił to dopiero wyjazd delegacji kierownictwa WSW do Moskwy. Wtedy też oficerowie peerelowskiego kontrwywiadu wojskowego mogli porównać poziom swojego przygotowania na czas wojny czy stan zaopatrzenia w środki techniki operacyjnej. Jak wynika z notat-

²⁴ AIPN, 2386/32826, Zasady dalszej współpracy Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej i Oddziału Kontrwywiadu Północnej Grupy Wojsk Radzieckich w sprawie ochrony jednostek i obiektów wojskowych przed działalnością obcych wywiadów, 8 II 1966 r., k. 2–6 (odpis). Szefem Oddziału Kontrwywiadu Wojskowego Północnej Grupy Wojsk Radzieckich był w tym czasie gen. mjr W. Łukszyn.

²⁵ AIPN, 3308/4, Tezy do dyskusji w czasie spotkania kierownictwa kontrwywiadu wojskowego Wojska Polskiego i Narodowej Armii Ludowej, [1963 r.], k. 97.

²⁶ AIPN, 2386/18706, Protokół nr N-04033/1/67, 21 X 1967 r., k. 4–6.

²⁷ *Ibidem*, k. 5–6.

²⁸ *Ibidem*, Notatka służbowa z pobytu delegacji Szefostwa WSW w Moskwie, 1 XII 1966 r., k. 7–8.

ki, oficerowie sowieccy byli na bardziej zaawansowanym etapie przygotowań do działań wojennych, szczególnie jeżeli chodzi o możliwości podjęcia działalności przez agenturę na tyłach wroga i przenikania jej do wywiadu i kontrwywiadu państw zachodnich. Oficerowie wojskowego kontrwywiadu sowieckiego gromadzili także informacje o ośrodkach wywiadu, kontrwywiadu i policji przeciwnika oraz o miejscach, gdzie są zorganizowane ich archiwa. Prace takie w organach WSW zostały dopiero zapoczątkowane²⁹.

Organy WSW bacznie przyglądały się rozwiązaniom sowieckim, stąd pomysł, by powołać przy zarządach WSW okręgów wojskowych grupy śledcze składające się z 2 lub 3 oficerów. Ponieważ służby sowieckie dysponowały kadrami, która w ok. 60 proc. miała wyższe wykształcenie, i to w większości prawnicze³⁰, zamierzano także kształcić polskich oficerów kontrwywiadu i podnosić ich kwalifikacje. W całym „ludowym” WP w tamtym czasie borykano się z problemem podniesienia wykształcenia kadry oficerskiej do poziomu średniego. Podobnie było z kadrami organów WSW.

Organy kontrwywiadu Sił Zbrojnych PRL mogły pochwalić się przed sowieckim kontrwywiadem lepszymi szkoleniami oficerów rezerwy WSW, dla których były organizowane trzymiesięczne kursy³¹. Lepszy miał też być sprzęt techniki operacyjnej, chociaż służby sowieckie wprowadzały wiele nowinek technicznych. W WSW ciągle tego brakowało³², co wynikało z niedostatecznego finansowania służby. Różnice dotyczyły także m.in. decentralizacji służb KGB i przeniesienia szkoleń na szefostwo służb przy okręgach wojskowych czy uprawnień śledczych oficerów kontrwywiadu do prowadzenia tzw. postępowania przedśledczego³³.

Odmienne były też działania ofensywne. Organy WSW tworzyły zagraniczne siatki w państwach kapitalistycznych, werbując agentów wśród licznej Polonii. Odbywano bezpośrednie spotkania, głównie w państwach neutralnych, takich jak Szwajcaria czy Austria, chociaż można było prak-

²⁹ *Ibidem*, k. 9.

³⁰ *Ibidem*, k. 10. Szkoła KGB, w odróżnieniu od Ośrodka Szkolenia WSW, była zaliczana do szkół wyższych. Dla oficerów WSW, którzy chcieli podnieść poziom wykształcenia, pozostawała jedynie Wojskowa Akademia Polityczna. Na temat wykształcenia całej kadry kierowniczej KGB zob. *Czekiści...*, s. 89.

³¹ AIPN, 2386/18706, Notatka służbowa z pobytu delegacji Szefostwa WSW w Moskwie, 1 XII 1966 r., k. 9.

³² *Ibidem*, k. 11.

³³ *Ibidem*, k. 10. Takie uprawnienia mieli oficerowie Informacji WP, jednak ze względu na spore nadużycia przy formowaniu WSW wkrótce z tego zrezygnowano. W 1958 r. powstał co prawda Samodzielny Wydział V (śledczy) przy Szefostwie WSW, ale do jego zadań należała ścisła współpraca z Naczelną Prokuraturą Wojskową.

tycznie bez większych przeszkód udać się do wszystkich krajów Europy Zachodniej i pod przykryciem bądź z odpowiednią legendą spotkać się z agentami. Porozumiewano się z nimi także korespondencyjnie, wykorzystując pismo utajnione. Oficerowie III Zarządu KGB mieli znacznie bardziej utrudnione zadanie. Ich wyjazdy do Europy Zachodniej były ograniczone, zazwyczaj więc werbowali agentów w kraju, a następnie pod legendą i przykryciem wysyłali za granicę. Porozumiewali się z nimi za pomocą martwych skrzynek³⁴.

Sowieci dostrzegali problem, który stwarzały amerykańskie satelity – możliwość fotografowania terenów państw bloku wschodniego. Upominali oficerów WSW, aby ci zachowali wzmożoną czujność i lepiej maskowali obiekty wojskowe, uniemożliwiali ich obserwację z powietrza. Postęp techniczny obcych wywiadów spowodował, że także Sowieci byli zmuszeni ulepszyć namierzanie elektroniczne i radiowe. WSW dopiero próbowała nadrabiać zaległości w tym zakresie³⁵.

Kontakty peerelowskiego kontrwywiadu wojskowego z Sowiecami odbywały się w ramach dwustronnych spotkań roboczych. Jedno z nich – z udziałem szefa Oddziału Specjalnego BOW i jego zastępcy, szefów Oddziału Specjalnego Wojsk Obrony Powietrznej Kraju (WOPK) BOW, Oddziału Specjalnego Wojsk Lotniczych BOW, a także szefów Zarządu WSW WOPK oraz Zarządu WSW Wojsk Lotniczych – miało miejsce od 9 do 14 lipca 1968 r. w Dowództwie Białoruskiego Okręgu Wojskowego. Szefostwo WSW było zainteresowane strukturą i organizacją pracy kontrwywiadowczej w jednostkach wojskowych i związkach taktycznych armii sowieckiej. Spotkanie to pokazało, że praca operacyjna służb sowieckich w zakresie zabezpieczania wojsk obrony powietrznej i lotniczych nie różniła się zasadniczo od działań organów WSW³⁶.

Rok 1968 to rozpoczęcie cyklicznych wizyt oficerów sowieckich i polskich w siedzibach organów kontrwywiadu wojskowego drugiej strony. W okresie 9–13 grudnia dwuosobowa delegacja WSW przebywała z wizytą w III Zarządzie KGB. Przedstawiciele WSW mogli pochwalić

³⁴ *Ibidem*, k. 8.

³⁵ *Ibidem*. W organach WSW 5 IV 1962 r. został sformowany 7 Ośrodek Radioelektroniczny w Skierniewicach (CAW WBH, Zarząd VI Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, 1353/66/3, Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego nr 033/Org, Warszawa, 7 IV 1962 r., k. 3–5). 26 II 1967 r. ośrodek przekształcono w 7 Pułk Radioelektroniczny i rozbudowano jego struktury (CAW WBH, Zarząd VI Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, 1677/84/47, Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego nr 038/Org, Warszawa, 26 II 1967 r., k. 409–410).

³⁶ AIPN, 2386/18706, Raport z wyjazdu delegacji Szefostwa WSW do Oddziału Kontrwywiadu Białoruskiego Okręgu Wojskowego, 23 VII 1968 r., k. 15–16.

się przebiegiem rozpracowania i przybliżyć okoliczności złapania agenta brytyjskiego Adama Kaczmarzyka oraz wyświetlić film szkoleniowy dotyczący tej sprawy, zatytułowany *Kryptonim Soplica*³⁷.

Pułkownik Michał Chęciński wspomina: „Jeżeli chodzi o wojskowy kontrwywiad, kierowany w latach 60. przez generała Teodora Kufla, to byli tam ulokowani, jako »łącznicy«, trzech wyżsi oficerowie KGB. Główną rolę odgrywał gen. Wasily Kolcow [sic!], a jego pomocnikami byli dwaj pułkownicy: Zbroiłow i Czegryniec. Kontaktował się z nimi, z ramienia WSW, płk [Jerzy] Markuszewski...”³⁸.

Oficer WSW Zenon Kamiński zapamiętał nieco inne szczegóły: „W tym samym budynku³⁹ mieścił się gabinet rezydenta (przedstawiciela) radzieckiego kontrwywiadu w Polsce⁴⁰. Jego osoba była mało zauważalna nawet dla osób zatrudnionych w Szefostwie. Rezydent znał język polski i do gabinetu przychodził zawsze ubrany w cywilne ubranie. Posługiwał się przepustką SWSW, tak jak każdy pracownik pełniący służbę (pracujący) w obiektach”⁴¹.

Prawdopodobnie gen. mjr Kolcow był oficerem łącznikowym, nie wiemy natomiast, czy pełnił funkcję zastępcy przedstawiciela ds. kontrwywiadu wojskowego. Były to już czasy Teodora Kufla, który 14 listopada 1964 r. został mianowany p.o. szefem WSW, a następnie szefem WSW, którą to funkcję pełnił od 24 czerwca 1965 do 3 kwietnia 1979 r. Niemal od razu został też podniesiony do rangi generała brygady (30 września 1965 r.)⁴². Na stanowisku szefa WSW zastąpił gen. bryg. Aleksandra Kokoszyna, któremu warto w tym miejscu poświęcić kilka słów.

³⁷ Szerzej o sprawie Kaczmarzyka zob. B. Kapuściak, *Sprawa Adama Kaczmarzyka, szpiega brytyjskiego złapanego przez Wojskową Służbę Wewnętrzną [w:] Szpieczy, dezercerzy, renegaci. Wykroczenia i przestępstwa żołnierzy i funkcjonariuszy służb mundurowych w latach 1918–1989*, red. J. Jędrzyak, K. Widziński, Wrocław–Warszawa 2021, s. 317–340. Zob. też L. Kowalski, *Krótsze ramię Moskwy...*, s. 208.

³⁸ M.M. Chęciński, *Jedenaste przykazanie: nie zapomnij*, Toruń 2004, s. 408.

³⁹ Chodzi o budynek przy ul. Oczki, w którym mieściły się organy GZI, następnie WSW, pion kontrwywiadu Wojskowych Służb Informacyjnych, a obecnie Służby Kontrwywiadu Wojskowego.

⁴⁰ W tym miejscu autor wspomnień daje przypis: „Na przełomie lat 1969 i 1970 funkcję tę pełnił generał major Kolcow” (Z. Kamiński, *Tropiciele. Wspomnienia oficera kontrwywiadu wojskowego*, Warszawa [1999], s. 18).

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² AIPN, 2174/5899, Zeszyt ewidencyjny Teodora Kufla, 14 VI 1960 r., k. 3. Na temat Teodora Kufla zob. P. Piotrowski, *Kufel i jego kompania. Tajni współpracownicy wojskowych służb specjalnych*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 3 (50), s. 49–54; B. Kapuściak, *Misja wojskowa gen. dyw. Teodora Kufla w Berlinie Zachodnim w latach 1979–1981. Przyczynek do biografii szefa Wojskowej Służby Wewnętrznej [w:] Attaché i przedstawiciele Misji Wojskowych w Wojsku Polskim II RP i Siłach Zbrojnych PRL*, red. B. Kapuściak, Katowice–Warszawa 2021, s. 253–286.

Kokoszyn urodził się 18 grudnia 1904 r. w Rubieżewiczach (na terenie dzisiejszej Białorusi, w obwodzie mińskim) jako syn Stefana Kazimierza (narodowości białoruskiej, zm. w 1912 r.) i Marii z d. Zagrodzkiej (narodowości polskiej)⁴³. Miał siostrę, Annę, urodzoną w 1910 r.⁴⁴ Gdy był jeszcze dzieckiem, rodzice przenieśli się do Łodzi, gdzie Kokoszyn rozpoczął naukę w miejscowej szkole podstawowej. W 1911 r. z powodu alkoholizmu i choroby psychicznej ojca trafił do domu dla sierot⁴⁵. Z rosyjskiej ochranki uciekł w 1915 r. Pracował jako pastuch albo parobek u chłopów w podłódzkiej wsi Przatów Dolny⁴⁶. W 1920 r. powrócił do Łodzi, gdzie podjął pracę gońca, a później zatrudnił się jako robotnik. W 1923 r. ukończył wieczorowe kursy mechaniczne w Państwowej Szkole Włókienniczej, uzyskał średnie wykształcenie. W tym czasie pracował jako robotnik w magazynach magistratu miasta (Wydziału Zaopatrzenia), a następnie jako pomoc fachowa i ślusarz⁴⁷. Od marca 1926 r. odbywał służbę wojskową w 6 pp 1 Dywizji Piechoty Legionów w Wilnie. Uczęszczał do Szkoły Podoficerów Piechoty i zakończył służbę we wrześniu 1927 r. w stopniu plutonowego. W wojsku ukończył dodatkowo kurs rusznikarski⁴⁸. Po odbyciu służby wrócił do Łodzi i kontynuował pracę w fabryce „Robert Bidermann” na stanowisku ślusarza⁴⁹. W 1935 r. został zwolniony za działalność polityczną, wstąpił bowiem do Komunistycznej Partii Polskiej (KPP). Wobec tego KPP skierowała go do Związku Robotników Przemysłu Metalowego, gdzie pracował jako sekretarz⁵⁰. Prawdopodobnie w tym okresie ukończył szkołę specjalną w ZSRS⁵¹.

⁴³ AIPN, 3308/1, Poświadczenie obywatelstwa Aleksandra Kokoszyna, Łódź, 31 VII 1929 r., k. 2; *ibidem*, Życiorys Aleksandra Kokoszyna, b.d., k. 25; AIPN, MON, 2174/3796, Odpis odpisu skróconego aktu urodzenia, b.d., k. 56.

⁴⁴ AIPN, 3308/1, Ankieta specjalna Aleksandra Kokoszyna, 29 VIII [1945 r.], k. 14.

⁴⁵ AIPN, 2174/3796, Życiorys płk. Aleksandra Kokoszyna, 20 I 1949 r., k. 59.

⁴⁶ *Ibidem*, Życiorys płk. Aleksandra Kokoszyna, 7 XII 1953 r., k. 57.

⁴⁷ *Ibidem*, Życiorys płk. Aleksandra Kokoszyna, 20 I 1949 r., k. 59–59v; *ibidem*, Życiorys płk. Aleksandra Kokoszyna, 7 XII 1953 r., k. 57v.

⁴⁸ AIPN, 3308/1, Ankieta specjalna Aleksandra Kokoszyna, 29 VIII [1945 r.], k. 10; *ibidem*, Arkusz ewidencji personalnej Aleksandra Kokoszyna, b.d., k. 18; Archiwum Państwowe w Warszawie, Oddział w Milanówku (dalej: APW, OM), Komitet Warszawski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KW PZPR), 1733/22437, Ankieta rejestracyjna członka PZPR, Warszawa, 15 XI 1974 r., k. 3.

⁴⁹ M. T[arczyński], *Gen. bryg. Aleksander Kokoszyn (1904–1979)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1979, nr 1 (87), s. 368; AIPN, 2174/3796, Życiorys płk. Aleksandra Kokoszyna, 20 I 1949 r., k. 59.

⁵⁰ AIPN, 3308/1, Życiorys Aleksandra Kokoszyna, b.d., k. 25.

⁵¹ Brak dokładnych informacji, kiedy ukończył tę szkołę. Zob. H.P. Kosk, *Generalicja Polska. Popularny słownik biograficzny*, t. 1: A–L, Pruszków 1998, s. 234. W teczках personalnych brak jakichkolwiek wzmianek o takiej szkole, prawdopodobnie Kokoszyn ukończył ją przed wojną. Sugerowałoby to zdjęcie grupy słuchaczy sowieckich

W październiku 1939 r., w czasie trwania działań wojennych, udał się wraz z ówczesną żoną, Stanisławą Sowińską, na teren zajęty przez Sowieców⁵². Najpierw trafił do Białegostoku, następnie do Uszacza, gdzie został zatrudniony jako maszynista. W maju 1940 r. wraz z Sowińską przeniósł się do Stołpiec, pracował w tartaku. Obydwoje zaangażowali się w działalność Międzynarodowej Organizacji Pomocy Rewolucjonistom. W kwietniu lub maju 1941 r. Kokoszyn trafił do Baranowicz, gdzie podjął pracę jako mechanik maszynowy⁵³. W marcu 1942 r. ze względu na trwające działania wojenne na tym terenie przeniósł się do Warszawy. Wstąpił w szeregi Gwardii Ludowej (GL), używał ps. „Olek”. Został w tym czasie również członkiem Polskiej Partii Robotniczej⁵⁴ i poznał Mariana Spychalskiego, ps. „Marek”⁵⁵.

Wkrótce jednak Kokoszyn został zatrzymany przez Gestapo, które 29 września 1942 r. zrobiło nalot na lokal GL przy ul. Nowogrodzkiej 14, gdzie zorganizowano drukarnię. Trafił na Pawiak, stamtąd do obozu koncentracyjnego w Auschwitz, a następnie w Oranienburgu. Odtransportowany do filii tegoż obozu w Falkensee koło Berlina, pracował przy robotach ziemnych⁵⁶. Obóz opuścił 27 kwietnia 1945 r., po wkroczeniu do niego jednostek Armii Czerwonej⁵⁷. Po powrocie do kraju w maju 1945 r. zgłosił się do „odrodzonego” Wojska Polskiego i przez gen. Mariana Spychalskiego został powołany do służby w GZI WP w stopniu majora⁵⁸. Stopień wojskowy został mu zatwierdzony z GL, chociaż służył w niej zaledwie od marca do września 1942 r. W tym czasie nie brał udziału ani w szkoleniach wojskowych, ani w żadnych walkach⁵⁹.

---

i polskich z wydrapanym wizerunkiem Kokoszyna. Dziwne, że sam Kokoszyn nie chwalił się tym szkoleniem. Fotografia została mi udostępniona dzięki uprzejmości Sławomira Cenckiewicza.

⁵² AIPN, 3308/5, Relacja Aleksandra Kokoszyna o działalności Franciszka Józwiaka w Sztabie Głównym Gwardii Ludowej i Armii Ludowej, [9 II 1972 r.], Warszawa, k. 43–44. Niestety, w dokumentach nie ma daty ślubu, nie znajdziemy jej także we wspomnieniach Sowińskiej.

⁵³ AIPN, 0298/354, Protokół przesłuchania świadka, Warszawa, 18 I 1950 r., k. 16.

⁵⁴ M. Spychalski, *Początek walki. Fragmenty wspomnień*, Warszawa 1983, s. 82, 116–117.

⁵⁵ O tym spotkaniu zob. S. Sowińska „Barbara”, *Lata walki*, wyd. 3 popr., Warszawa 1962, s. 55–56.

⁵⁶ M. T[arczyński], *Gen. bryg. Aleksander Kokoszyn...*, s. 368; S. Sowińska, *Gorzkie lata. Z wyżyn władzy do stalinowskiego więzienia*, Warszawa 2017, s. 66–67, 130.

⁵⁷ AIPN, 2174/3796, Życiorys płk. Aleksandra Kokoszyna, 20 I 1949 r., k. 59v; *ibidem*, Życiorys płk. Aleksandra Kokoszyna, 7 XII 1953 r., k. 58.

⁵⁸ AIPN, 3308/1, Podanie mjr. Aleksandra Kokoszyna do płk. Piotra Kożuszki, Włochy, 29 VIII 1945 r., k. 28; AIPN, 2174/3796, Zeszyt ewidencyjny Aleksandra Kokoszyna, 6 XI 1961 r., k. 1.

⁵⁹ *Ibidem*, Notatka służbowa dotycząca gen. bryg. Aleksandra Kokoszyna s. Stefana, Warszawa, listopad 1981 r., k. 60.

We wrześniu 1945 r. Kokoszyn został mianowany zastępcą szefa Oddziału Informacji Okręgu Wojskowego nr VI w Łodzi⁶⁰. Rok później, 2 września 1946 r., został szefem Wydziału I GZI WP, a po wprowadzeniu nowego etatu w Informacji WP, 1 marca 1948 r. objął stanowisko szefa Oddziału I GZI⁶¹. 10 grudnia 1948 r. został przeniesiony do Departamentu Personalnego MON jako zastępca szefa ds. organizacji i planowania⁶². Powodem odwołania Kokoszyna z GZI miało być aresztowanie jego ówczesnej żony – ppłk Stanisławy Sowińskiej, która od czasu okupacji była prawą ręką Mariana Spychalskiego i która – tak jak Kokoszyn – służyła w organach GZI⁶³. Kokoszyn nie został jednak wyrzucony z wojska. 31 grudnia 1949 r. mianowano go szefem Oddziału III Werbunkowego Sztabu Komendy Głównej Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” (PO „SP”), a 1 czerwca 1951 r. – komendantem Zgrupowania (Batalionów) Zastępczej Służby Wojskowej (ZSW), które jako pion PO „SP” w zakresie organizacji i dowodzenia podlegało ministrowi obrony narodowej. Po reorganizacji, 2 listopada 1951 r. został dowódcą 2 Brygady Zastępczej Służby Wojskowej w Chorzowie, a następnie 2 Brygady Pracy⁶⁴.

W tym czasie Oddział Informacji ds. ZSW, podlegający Zarządowi Informacji Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW) i Wojsk Ochrony Pogranicza, zaczął zbierać na Kokoszyna materiały operacyjne. W związku z tzw. grupą Spychalskiego założono mu teczkę kontrolno-obszerną⁶⁵. 6 października 1954 r. Kokoszyn ponownie znalazł się w Komendzie Głównej PO „SP” w Warszawie, ale miał być wyznaczony do służby poza wojskiem. Pełnił wobec tego funkcje szefa Oddziału Brygad Prac Społecznych i Werbunku Komendy Głównej PO „SP” oraz

⁶⁰ Awansował wtedy też na stopień pułkownika. Zob. AIPN, 3308/1, Zaświadczenie o przebiegu służby wojskowej, Warszawa, 8 V 1947 r., k. 49; *ibidem*, Opinia służbowa szefa I Wydziału Głównego Zarządu Informacji WP ppłk. Aleksandra Kokoszyna, wystawiona przez płk. Jana Rutkowskiego, szefa GZI WP, Warszawa, 7 V 1947 r., k. 35; W. Tkaczew, *Organa Informacji...*, s. 68.

⁶¹ *Ibidem*, s. 18.

⁶² AIPN, 3308/1, Wyciąg z rozkazu personalnego nr 872, Warszawa, 7 XII 1948 r., k. 48; AIPN, 2174/3796, Wyciąg z rozkazu personalnego nr 872, Warszawa, 7 XII 1948 r., k. 54.

⁶³ Na temat zatrzymania Sowińskiej, śledztwa i wytoczonego jej procesu oraz o sprawie Gomułki i Spychalskiego zob. R. Spalek, *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa 2014, s. 53–179, 397–803.

⁶⁴ AIPN, 2174/3796, Pismo marszałka Michała Żymierskiego, ministra obrony narodowej, do wicepremiera Hilarego Minca, 31 X 1949 r., k. 53; AIPN, 3308/1, Odpis wyciągu z rozkazu personalnego nr 427 z 22 V 1951 r., k. 56.

⁶⁵ AIPN, 3308/2, Postanowienie o założeniu teczki kontrolno-obszerną, Katowice, 14 X 1952 r., k. 4 (wniosek zatwierdzony 17 X 1952 r.); *ibidem*, Meldunek specjalny na założenie teczki kontrolno-obszerną, Katowice, 16 X 1952 r., k. 5.

szefa Kierownictwa Jednostek ZSW i jednocześnie zastępcy Komendanta Głównego PO „SP” ds. ZSW, a po kolejnych reorganizacjach – dowódcy Wojskowego Korpusu Górniczego (od 22 marca 1956 r.)⁶⁶.

Po odwilży październikowej w 1956 r. Kokoszyn powrócił do Informacji Wojskowej z zadaniem jej reorganizacji. Objął więc 8 grudnia 1956 r. stanowisko szefa GZI. Po przeformowaniu GZI w WSW, 17 stycznia 1957 r. został jej szefem i piastował to stanowisko do 13 listopada 1964⁶⁷. W tym czasie ukończył eksternistycznie studia z fakultetem ogólnowojskowym w Akademii Sztabu Generalnego, gdzie obronił pracę pt. „Niektóre problemy organizacji pododdziałów regulacji ruchu WSW i wykorzystanie tych pododdziałów w działaniach zaczepnych”⁶⁸.

Od 14 listopada 1964 r. Kokoszyn znajdował się w dyspozycji ministra obrony narodowej – i swojego protektora – marszałka Mariana Spychalskiego. 26 stycznia 1965 r. został mianowany sekretarzem Komitetu Partyjnego MON (w tej funkcji do 31 lipca 1967 r.)⁶⁹, a następnie starszym doradcą szefa Głównego Zarządu Politycznego WP ds. organizacji społeczno-politycznych i paramilitarnych (1 sierpnia 1967 r.). 17 lipca 1970 r. został przeniesiony w stan spoczynku⁷⁰.

⁶⁶ AIPN, 2174/3796, Zeszyt ewidencyjny Aleksandra Kokoszyna, 6 XI 1961 r., k. 4v. Kokoszyn robił w tym czasie karierę także w szeregach partii. W marcu 1954 r. podczas III Zjazdu PZPR został wybrany na zastępcę członka KC PZPR, podobnie w czerwcu 1964 r. na IV Zjeździe PZPR oraz w listopadzie 1968 r. na V Zjeździe PZPR. W latach 1959–1968 był też członkiem Komitetu Warszawskiego PZPR. Zob. AIPN, 3308/6, Notatki osobiste Aleksandra Kokoszyna, b.d., k. 7; J. Królikowski, *Generalowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990 (I–M)*, Toruń 2010, s. 199.

⁶⁷ AIPN, 2386/17774, Rozkaz personalny Ministra Obrony Narodowej nr 01/57, Warszawa, 17 I 1957 r., k. 4. W lipcu 1958 r. został także awansowany do stopnia generała brygady. Zob. AIPN, 2174/3796, Wniosek o mianowanie na stopień generała brygady, lipiec 1958 r., k. 12–12v; J. Królikowski, *Generalowie i admirałowie...*, s. 197–199; H.P. Kosk, *Generalicja Polska...*, s. 234.

⁶⁸ AIPN, 2174/3796, Dyplom ukończenia studiów wyższych, Warszawa, 22 IV 1961 r., k. 46; AIPN, 3308/7, Notatka służbowa adiunkta katedry nr 1 Akademii Sztabu Generalnego ppłk. Bolesława Rejnsona, Warszawa, 29 IX 1960 r., k. 4–6.

⁶⁹ AIPN, 2174/3796, Wniosek o przeniesienie (zwolnienie) oficera, dot. płk. Aleksandra Kokoszyna, b.d., k. 10. Zob. APW, OM, KW PZPR, 1733/22437, Karta ewidencji członka (kandydata) PZPR, Warszawa, 22 XI 1972 r., k. 2; *ibidem*, Ankieta rejestracyjna dla wymiany legitymacji członka PZPR, Warszawa, 4 VII 1967 r., k. 7.

⁷⁰ AIPN, 2174/3796, Wyciąg z rozkazu personalnego nr 0149, 11 IV 1970 r., k. 9. Od sierpnia 1967 r. pełnił także funkcję prezesa Związku Inwalidów Wojennych PRL (do lipca 1970 r.), a od maja 1972 r. wszedł w skład zespołu ds. organizacyjnych Komisji Organizacyjno-Propagandowej Zarządu Głównego ZIW. 5 XII 1968 r. na mocy decyzji prezesa Rady Ministrów został powołany na członka Rady Nadzorczej Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (do lipca 1970 r.). Zob. AIPN, 2174/3796, Opinia służbowa za okres I VIII 1967 – 15 XI 1969 r., 30 XII 1969 r., k. 8–8v; AIPN, 3308/5, Pismo dyrektora Biura ZG ZIW płk. Mieczysława Browińskiego do gen. Aleksandra Kokoszyna, Warszawa, 12 V 1972 r., k. 36; *ibidem*, Pismo przewodniczącego Rady

Odejście Kokoszyna z organów WSW i przejście na spokojny etat polityczny oficjalnie było podyktowane jego złym stanem zdrowia. Przeszedł rzeczywiście dwa zawały i cierpiał na znaczną utratę słuchu, co miało się odbijać na jego szefowaniu organami WSW⁷¹. Główne powody były jednak natury politycznej. W tym czasie rozpoczęło się w „ludowym” WP zwalnianie wyższych oficerów i generałów związanych z tzw. syjonizmem i rewizjonizmem. Kokoszyn wsparł wprawdzie „partyzantów” Mieczysława Moczara, miał jednak żonę pochodzenia żydowskiego, toteż stał się celem do odsunięcia⁷². Zmarł 24 stycznia 1979 r. w Warszawie i został pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach⁷³.

* * *

Rok 1960 przyniósł odnowienie kontaktów z III Zarządem KGB. Dużą rolę odegrał w tym gen. Aleksander Kokoszyn. To prawdopodobnie z jego inicjatywy w 1962 r. w Warszawie odbyło się spotkanie kierownictwa kontrwywiadów wojskowych państw członkowskich Układu Warszawskiego. Łączyło się to także ze zmianą polityki sowieckiej. Układ Warszawski, początkowo wykorzystywany raczej propagandowo, mógł stać się zagrożeniem dla NATO i polityki amerykańskiej w Europie Zachodniej. Rozpoczęcie w 1961 r. połączonych ćwiczeń członków Układu Warszawskiego zmusiło niejako kontrwywiady do połączenia sił w celu osłony i maskowania jednostek ćwiczących, co spowodowało częstsze kontakty i rozwój współpracy.

Poszerzenie współpracy, a następnie wprowadzenie cyklicznych spotkań (od 1968 r.) związane było prawdopodobnie z zaufaniem, jakim Moskwa obdarzyła zarówno gen. Teodora Kufla, jak i Mieczysława Moczara. Sowieci postawili wtedy na „partyzantów” – a ściślej na grupę moczarów – jako że było to dość prężne ugrupowanie wewnątrz PZPR, w tamtym momencie najsilniejsze w PRL⁷⁴.

Nadzorczej ZUS Piotra Gajewskiego do gen. Aleksandra Kokoszyna, Warszawa, 20 XII 1968 r., k. 3.

⁷¹ Archiwum Akt Nowych, Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, mf. 2912, Notatka w sprawie zmian personalnych w kierownictwie Wojskowej Służby Wewnętrznej, [1964 r.], k. 108.

⁷² T. Pióro, *Armia ze skazą. W Wojsku Polskim 1945–1968 (wspomnienia i refleksje)*, Warszawa 1994, s. 366–367

⁷³ APW, OM, KW PZPR, 1733/22437, Pismo Jerzego Dudzińskiego, sekretarza POP, do Komitetu Dzielnicowego PZPR Warszawa-Mokotów, Warszawa, 4 II 1979 r., k. 1; M. T[arczyński], *Gen. bryg. Aleksander Kokoszyn...*, s. 368.

⁷⁴ K. Lesiakowski, *Mieczysław Moczar „Mietek”*. *Biografia polityczna*, Warszawa 1998, s. 219–220, 235–239; D. Stola, *Kampania antysyjonistyczna w Polsce 1967–1968*, Warszawa 2000, s. 20; J. Eisler, *Marzec 1968. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 1991, s. 29–30; M. Szumiło, *Gierek. Droga do władzy*, Łódź–Lublin 2023, s. 232–236.

* * *

Poniższy dokument został odnaleziony przez autora niniejszej edycji podczas pisania dysertacji doktorskiej pt. „Wojskowa Służba Wewnętrzna w latach 1957–1968”. Pochodzi on z kolekcji Jerzego Trawniczka, który przekazał do Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej dokumenty po swoim wuju, Aleksandrze Kokoszynie, w tym jego teczkę akt personalnych (starego wzoru) pochodzącą sprzed 1959 r. oraz dokumenty Zarządu Informacji KBW i WOP dotyczące rozpracowania samego Kokoszyna prowadzonego ze względu na jego żonę – Stanisławę Sowińską⁷⁵. Pismo dotyczące propozycji współpracy między WSW a III Zarządem KGB znajduje się w tezcze po pierwszym szefie WSW razem z innymi materiałami na temat narady kontrwywiadów wojskowych państw Układu Warszawskiego⁷⁶. Akta te mają charakter teczek pracy osobistej szefa WSW, zawierającej dokumenty samego Kokoszyna (pisma, referaty) oraz materiały przesłane do niego. Tekst został napisany w języku rosyjskim. Autor niniejszej edycji postanowił przetłumaczyć dokument i przybliżyć jego treść czytelnikom zainteresowanym kontrwywiadem Sił Zbrojnych PRL i jego współpracy z Sowieciami.

---

⁷⁵ AIPN, 3308/1, Teczka akt personalnych Aleksandra Kokoszyna, s. Stefana; AIPN, 3308/2, Teczka kontrolno-obszernyjna nr 12686 na płk. Kokoszyna Aleksandra.

⁷⁶ AIPN, 3308/4, Narada kontrwywiadów wojskowych państw Układu Warszawskiego.

1963 июль^а, Варшава – Предложения о сотрудничестве органов военной контрразведки ПНР и СССР, совершенно секретно

[Экз.] № 2

Предложения
о сотрудничестве органов военной контрразведки ПНР и СССР

Восстановленные в 1960 году оперативные контакты между органами Внутренней Службы Войска Польского и 3 Управлением КГБ при Совете Министров СССР оказались весьма полезными для обеих сторон и являются большим вкладом в укрепление дружбы между Польским и Советским народами.

В целях дальнейшего развития нашего сотрудничества и обеспечения безопасности вооруженных сил Варшавского договора нам представляется целесообразным рассмотреть следующие актуальные вопросы:

1^б. По нашему мнению желательно было бы продолжить сотрудничество между нашими органами через непосредственных офицеров связи – представителей от Внутренней Службы в Москве и 3 Управления в Варшаве.

На нашего офицера связи, прикрытого должностью помощника военного атташе посольства ПНР в СССР, мы по-прежнему возлагали бы оперативное обслуживание военнослужащих Войска Польского, временно находящихся на учебе и командировках в СССР, а также поддержание контактов с 3 Управлением по возникающим оперативным вопросам. Представитель 3 Управления в Варшаве мог бы выполнять функции офицера связи и заниматься вопросами координации оперативной работы между нашими органами, оперативно обслуживать советских военнослужащих и их семей временно находящихся в командировках в ПНР (консультанты, представители объединенного командования, группы по передаче военной техники, военпреды и т.д.), выполнять задания центра¹ по закордонным мероприятиям с территории Польши с помощью возможностей Органов Внутренней Службы, в случае необходимости по нашей просьбе оказывать нам помощь в

^а Дневная дата отсутствует.

^б В оригинальном документе записано римской цифрой: I.

¹ То есть 3 Управления КГБ.

организации контрразведывательной работы в воинских частях Войска Польского, помогать в вопросах координации оперативной работы Особых отделов Северной Группы войск и Внутренней Службы.

Материальное, бытовое и оперативное обеспечение обоих представителей оставить на существующих в настоящее время условиях.

2. Практика показала, что проведенная первая инициативная встреча руководителей органов военной контрразведки стран-участниц Варшавского Договора была весьма полезной, дала ориентировку в работе по пресечению подрывной деятельности иноразведок против Войска Польского и всех войск Варшавского Договора, но такие встречи не могут разрешать важные часто возникающие вопросы по оперативной работе между соседними органами военной контрразведки. На наш взгляд следовало бы не реже двух раз в год встречаться в рабочем порядке заинтересованным представителям военной контрразведки Советского Союза, Польши, Чехословакии и Германской Демократической Республики для выработки совместных взглядов по обеспечению выполнения мероприятий объединенного командования, командования противовоздушной обороны наших стран на северо-западном направлении, по воинским перевозкам, парализации подрывной деятельности иноразведок и т.д.

Такие встречи могли бы быть заранее запланированы или проводиться по просьбе любой стороны.

Нам представляется, что рабочие контакты по оперативной работе соседних органов военной контрразведки могли бы быть наиболее удобной формой разрешения возникающих вопросов в процессе работы.

3. Из-за отсутствия должного контакта с немецкими органами военной контрразведки и безопасности польские органы Войсковой Внутренней Службы испытывают серьезные трудности в работе в закордонных мероприятиях.

Нами предпринимались попытки улучшить контакты с указанными органами ГДР, но улучшения такого не наступило. Мы просили бы посоветовать нам, как наладить деловые отношения с немецкими товарищами и при возможности оказать помощь в укреплении сотрудничества с ними.

4. В 1963/1964 учебном году Главное Управление Внутренней Службы организует подготовку квалифицированных кадров для контрразведывательной работы в воинских частях на спецфакультете² Военно-Политической Академии Войска Польского и в Школе Войсковой Внутренней Службы (г[ород] Миньск Мазовецкий).

² Речь идет о Высшем курсе повышения квалификаций офицеров.

Мы просили бы рассмотреть возможность направления к нам опытных оперативных работников КГБ и Высшей Школы им. Дзержинского для периодического чтения лекций по контрразведывательной работе для этих слушателей.

О тематике лекций и времени чтения их мы сообщили бы позже.

5. Руководящий состав органов военной контрразведки Войска Польского нуждается в повышении своих чекистских знаний. Мы просим решить вопрос о проведении одного-двух занятий в 1963 году с руководящими работниками Внутренней Службы в виде бесед, лекций, выступлений о подрывной деятельности иноразведок против стран Социалистического лагеря и особенно против войск Варшавского договора.

**Начальник Внутренней Службы
Войска Польского
Генерал бригады**

(А[лександр] Кокошин)

*Архив Института национальной памяти, Коллекция Ежи Травничека,
3308/4, л. 80–82. Машинопись.*

Nr 1

1963 lipiec^a, Warszawa – Propozycje dotyczące współpracy między organami kontrwywiadu wojskowego PRL i ZSRR, ściśle tajne

[Egz.] 2

Propozycje

dotyczące współpracy między organami kontrwywiadu wojskowego PRL i ZSRR

Nawiązane ponownie w 1960 r. kontakty operacyjne między organami Wojskowej Służby Wewnętrznej Wojska Polskiego i III Zarządu KGB przy Radzie Ministrów ZSRR okazały się bardzo pożyteczne dla obu stron i stanowią wielki wkład w umacnianie przyjaźni między narodami polskim i radzieckim.

W celu dalszego rozwoju naszej współpracy i zapewnienia bezpieczeństwa Siłom Zbrojnym Układu Warszawskiego wydaje się celowe rozważenie następujących aktualnych zagadnień:

1^b. Naszym zdaniem pożądane byłoby kontynuowanie współpracy między naszymi organami przez bezpośrednich oficerów łącznikowych – przedstawicieli Wojskowej Służby Wewnętrznej w Moskwie i III Zarządu KGB w Warszawie.

Nasz oficer łącznikowy, który objąłby stanowisko pod przykryciem pomocnika attaché wojskowego Ambasady PRL w ZSRR, nadal odpowiadałby za obsługę operacyjną żołnierzy Wojska Polskiego przebywających na czasowych szkoleniach i w delegacjach służbowych w ZSRR, a także utrzymywał kontakty z III Zarządem KGB w pojawiających się kwestiach operacyjnych. Przedstawiciel III Zarządu KGB w Warszawie mógłby pełnić funkcje oficera łącznikowego i koordynować pracę operacyjną naszych organów, zapewniać obsługę żołnierzy radzieckich i ich rodzin czasowo oddelegowanych do PRL (doradcy, przedstawiciele zjednoczonego dowództwa, grupy przerzutowe, przedstawiciele wojskowi itp.), realizować zadania centrali¹ w zakresie działań zagranicznych z terytorium Polski przy pomocy organów Wojskowej Służby Wewnętrznej i w razie potrzeby, na nasz wniosek, pomagać w organizowaniu pracy kontrwywiadowczej w jednostkach Wojska Polskiego oraz w koordynowaniu

^a Brak daty dziennej.

^b W oryginalnym dokumencie zapisane cyfrą rzymską: I.

¹ Czyli III Zarządu KGB.

pracy operacyjnej oddziałów specjalnych Północnej Grupy Wojsk Układu Warszawskiego i Wojskowej Służby Wewnętrznej.

Wsparcie materialne, lokalowe i operacyjne dla obu przedstawicieli pozostawić na obecnych warunkach.

2. Praktyka pokazała, że pierwsze spotkanie inicjatywne szefów organów kontrwywiadu wojskowego państw członkowskich Układu Warszawskiego było bardzo pożyteczne i dostarczyło wytycznych w pracy nad zwalczaniem działalności wyrotowej obcych wywiadów przeciwko Wojsku Polskiemu i wszystkim wojskom Układu Warszawskiego, ale takie spotkania nie mogą rozstrzygnąć ważnych, często pojawiających się problemów dotyczących współpracy operacyjnej między sąsiadującymi ze sobą organami kontrwywiadu wojskowego. Naszym zdaniem zainteresowani przedstawiciele kontrwywiadu wojskowego Związku Radzieckiego, Polski, Czechosłowacji i Niemieckiej Republiki Demokratycznej powinni spotykać się przynajmniej dwa razy w roku na zasadach roboczych w celu wypracowania wspólnych poglądów na temat zapewnienia realizacji działań zjednoczonego dowództwa, dowództwa obrony powietrznej naszych krajów na kierunku północno-zachodnim, transportu wojskowego, paraliżowania wyrotowej działalności obcych wywiadów itp.

Spotkania takie mogą być planowane z wyprzedzeniem lub organizowane na wniosek jednej ze stron.

Wydaje nam się, że kontakty robocze w ramach pracy operacyjnej sąsiadujących ze sobą organów kontrwywiadu wojskowego mogą być najdogodniejszą formą rozwiązywania problemów pojawiających się w trakcie tej pracy.

3. Z powodu braku właściwego kontaktu z niemieckimi organami kontrwywiadu wojskowego i służb bezpieczeństwa polskie organy Wojskowej Służby Wewnętrznej napotykają poważne trudności w pracy w ramach działań zagranicznych.

Podejmowaliśmy próby poprawy kontaktów z wymienionymi organami NRD, ale żadna poprawa nie nastąpiła. Chcielibyśmy prosić o radę, w jaki sposób nawiązać kontakty służbowe z naszymi niemieckimi towarzyszami i jeśli to możliwe, o pomoc w zacieśnieniu współpracy z nimi.

4. W roku akademickim 1963/1964 Szefostwo Wojskowej Służby Wewnętrznej organizuje kształcenie wykwalifikowanej kadry do pracy kontrwywiadowczej w jednostkach wojskowych na specjalnym fakultecie² Wojskowej Akademii Politycznej oraz w Ośrodku Szkolenia (miasto Mińsk Mazowiecki).

---

² Chodzi o Wyższy Kurs Doskonalenia Oficerów przy Wojskowej Akademii Politycznej.

Prosimy o rozważenie możliwości przysłania do nas doświadczonych pracowników KGB z Wyższej Szkoły [KGB] im. Dzierżyńskiego, aby prowadzili cykliczne wykłady dla tych studentów na temat pracy kontrwywiadowczej.

O tematach wykładów i terminach poinformowalibyśmy w późniejszym terminie.

5. Wyższa kadra organów kontrwywiadu wojskowego Wojska Polskiego powinna pogłębić swoją wiedzę na temat Czecha. Prosimy o rozwiązanie kwestii przeprowadzenia w 1963 r. jednej lub dwóch sesji z oficerami Wojskowej Służby Wewnętrznej w formie pogadank, wykładów i referatów na temat wyrotowej działalności obcych agencji wywiadowczych wymierzonej w kraje obozu socjalistycznego, a zwłaszcza przeciwko wojskom Układu Warszawskiego.

**Szef Wojskowej Służby Wewnętrznej
Wojska Polskiego**
Generał brygady

A[leksander] **Kokoszyn**

Źródło: AIPN, Kolekcja Jerzego Trawniczka, 3308/4, k. 80–82, mps.

Tłumaczenie: Bartosz Kapuściak

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych (AAN).

Archiwum Państwowe w Warszawie, Oddział w Milanówku (APW, OM).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN).

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (CAW WBH).

Źródła publikowane

Luňák P., *Planning for Nuclear War. The Czechoslovak War Plan of 1964*, „Cold War International History Project Bulletin” 2001, nr 12/13.

Normatywy Wojskowej Służby Wewnętrznej (1957–1990), wybór, wstęp i oprac. B. Kapuściak, Katowice–Kraków 2019.

Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945. Wybór materiałów źródłowych, wybór i oprac. C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, Warszawa 1994.

Wspomnienia

Chęciński M.M., *Jedenaste przykazanie: nie zapomnij*, Toruń 2004.

Kamiński Z., *Tropiciele. Wspomnienia oficera kontrwywiadu wojskowego*, Warszawa [1999].

Pióro T., *Armia ze skazą. W Wojsku Polskim 1945–1968 (wspomnienia i refleksje)*, Warszawa 1994.

Sowińska „Barbara” S., *Lata walki*, wyd. 3 popr., Warszawa 1962.

Sowińska S., *Gorzkie lata. Z wyżyn władzy do stalinowskiego więzienia*, Warszawa 2017.

Spychalski M., *Początek walki. Fragmenty wspomnień*, Warszawa 1983.

Opracowania

Anders A., *Ścigając Księżyc. Naród, politycy i obietnica, która przeniosła USA w erę kosmiczną*, tłum. M. Młynarz, Oświęcim 2019.

Andrew Ch., Mitrochin W., *Archiwum Mitrochina II. KGB i świat*, tłum. K. Bażyńska-Chojnacka, P. Chojnacki, Poznań 2006.

Babula J., *Wojsko Polskie 1945–1989. Próba analizy operacyjnej*, Warszawa 1998.

Beschloss M.R., *Mayday. The U-2 Affair. The Untold Story of the Greatest US–USSR Spy Scandal*, New York 1987.

Bissell Jr. R.M., Lewis J.E., Pudlo F.T., *Reflection of Cold Warrior. From Yalta to the Bay of Pigs*, Yale 1996.

Bown C., Mooney P.J., *Cold War to Détente 1945–80*, wyd. 2, London 1981.

- Brzeziński M., *Wschód czerwonego Księżyca. Wyścig supermocarstw o dominację w kosmosie*, tłum. A. Sak, Kraków 2009.
- Cadbury D., *Space Race. The Epic Battle between American and the Soviet Union for Dominion of Space*, New York 2006.
- Chocha B., Kaczmarek J., *Wojna i doktryna wojenna. Wybrane problemy*, Warszawa 1980.
- Czekiści. *Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010.
- Durman K., *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938–1991*, cz. 1: *Světová válka a nukleární mír 1938–1964*, Praha 2004.
- Eisler J., *Marzec 1968. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 1991.
- Freedman L., *Kennedy's Wars. Berlin, Cuba, Laos, and Vietnam*, New York – Oxford 2000.
- Historyczno-prawna analiza struktur bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013.
- Jędrysiak J., *Początki i założenia studiów operacyjnych Zachodniego Teatru Działań Wojennych w Siłach Zbrojnych PRL*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2019, nr 34.
- Jones H., *The Bay of Pigs*, Oxford 2008.
- Kapuściak B., *Misja wojskowa gen. dyw. Teodora Kufla w Berlinie Zachodnim w latach 1979–1981. Przyczynek do biografii szefa Wojskowej Służby Wewnętrznej [w:] Attaché i przedstawiciele Misji Wojskowych w Wojsku Polskim II RP i Siłach Zbrojnych PRL*, red. B. Kapuściak, Katowice–Warszawa 2021.
- Kapuściak B., *Sprawa Adama Kaczmarzyka, szpiega brytyjskiego złapanego przez Wojskową Służbę Wewnętrzną [w:] Szpiegdy, dezterterzy, renegaci. Wykroczenia i przestępstwa żołnierzy i funkcjonariuszy służb mundurowych w latach 1918–1989*, red. J. Jędrysiak, K. Widziński, Wrocław–Warszawa 2021.
- Kissinger H., *Dyplomacja*, tłum. S. Głębiński, G. Woźniak, I. Zych, Warszawa 2016.
- Kosk P.H., *Generalicja Polska. Popularny słownik biograficzny*, t. 1: A–Ł, Pruszków 1998.
- Kostecki Z., *Kryzys berliński 1958–1961*, Warszawa 1989.
- Kowalski L., *Komitet Obrony Kraju (MON – PZPR – MSW)*, Warszawa 2011.
- Kowalski L., *Krótsze ramię Moskwy. Historia kontrwywiadu wojskowego PRL*, Warszawa 2017.
- Królikowski J., *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990 (I–M)*, Toruń 2010.
- Lesiakowski K., *Mieczysław Moczar „Mietek”. Biografia polityczna*, Warszawa 1998.
- Pałka J., *Polskie wojska operacyjne w Układzie Warszawskim*, Warszawa 2022.

- Pałka J., *The Third World War as Envisaged by Polish Generals at the Turn of the 1950s and the 1960s*, „Kwartalnik Historyczny” 2017, nr 1 (English-Language Edition).
- Pawlikowicz L., *Funkcje, struktura oraz naczelnicy Grupy Łącznikowej (Przedstawicielstwa) KGB w Warszawie w latach 1954–1991*, „Secretum. Służby specjalne, bezpieczeństwo, informacja” 2015, nr 2 (3).
- Piotrowski P., *Kufel i jego kompania. Tajni współpracownicy wojskowych służb specjalnych*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 3 (50).
- Potyrała B., Fudali R., *Od zwycięstwa do upadku. Siły Zbrojne Związku Radzieckiego 1945–1991*, Warszawa 2009.
- Puchała F., *Budowa potencjału bojowego Wojska Polskiego 1945–1990. Obszary szpiegowskich działań*, Warszawa 2013.
- Rasenberg J., *The Brilliant Disaster. JFK, Castro, and America's Doomed Invasion of Cuba's Bay of Pigs*, New York 2011.
- Skrzypek A., *Mechanizmy autonomii. Stosunki polsko-radzieckie 1956–1965*, Pułtusk–Warszawa 2005.
- Sloyan P.J., *The Politics of Deception. JFK's Secret Decisions on Vietnam, Civil Rights, and Cuba*, New York 2015.
- Spałek R., *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa 2014.
- Stern S.M., *Averting „The Final Failure”. John F. Kennedy and the Secret Cuban Missile Crisis Meeting*, Stanford 2003.
- Stern S.M., *The Cuban Missile Crisis in American Memory. Myths versus Reality*, Stanford 2012.
- Stępka S., *Kryzys berliński 1961 r. w ocenie Władysława Gomułki*, „Dzieje Najnowsze” 2002, nr 3.
- Stola D., *Kampania antysyjonistyczna w Polsce 1967–1968*, Warszawa 2000.
- Szumilo M., *Gierek. Droga do władzy*, Łódź–Lublin 2023.
- Szumilo M., *Szefowie Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego (1945–1956)* [w:] „Politycznie obcy!” *Żołnierze Wojska Polskiego w zainteresowaniu komunistycznego aparatu represji i propagandy w latach 1944–1956*, red. B. Polak, P. Skubisz, Szczecin 2011.
- T[arczyński] M., *Gen. bryg. Aleksander Kokoszyn (1904–1979)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1979, nr 1 (87).
- Taylor F., *The Berlin Wall. 13 August 1961 – 9 November 1989*, London 2007.
- Tkaczew W., *Organa Informacji Wojska Polskiego 1943–1956. Kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 2007.
- Бондаренко А., *Военная контрразведка 1918–2010. История советской и российской военной контрразведки*, Москва 2011.

Бондаренко А., Ефимов Н.Н., *Военная контрразведка. От «Смерша» до контртеррористических операций*, Москва 2010.

Лузан Н., *Военная контрразведка. Вчера. Сегодня. Завтра*, Москва 2019.

Терещенко А., Вдовин А., *Из СМЕРШа в ГРУ. «Император спецслужб»*, Москва 2013.

Netografia

Roścżak P., *Plany i rzeczywistość inwazji w Zatoce Świń 17–19 kwietnia 1961 r.*, <http://www.roscżak.com/inwazja/>, dostęp 16 VII 2020 r.

The Bay of Pigs Invasion, <https://www.cia.gov/stories/story/the-bay-of-pigs-invasion/>, dostęp 16 III 2022 r.

Streszczenie: Gdy w 1943 r. uformowano „odrodzone” Wojsko Polskie, musiało także zostać zorganizowane kontrwywiadowcze zabezpieczenie sił zbrojnych. W pierwszych latach szeregi organów kontrwywiadu zapelniali oficerowie Smierszu. W późniejszym czasie Sowietci zajmowali kierownicze funkcje w organach Informacji Wojskowej i zapoznawali polskich komunistów z warsztatem pracy kontrwywiadowczej. Lata 1953–1956 to okres powrotu oficerów sowieckich do ZSRS, współpraca między nowo sformowaną Wojskową Służbą Wewnętrzną a III Zarządem KGB została przerwana. Dopiero rok 1960 przyniósł zmiany. Szef WSW gen. Aleksander Kokoszyn miał ambicję stworzenia prawdziwych służb kontrwywiadowczych, brakowało mu jednak doświadczenia i wiedzy. Sytuacja międzynarodowa spowodowała, że Moskwa zgodziła się na rozpoczęcie ścisłej współpracy ze swoimi „bratnimi narodami”. Niniejsza edycja źródła traktuje o rozpoczęciu formalnej współpracy między organami WSW a KGB.

Słowa kluczowe: Wojskowa Służba Wewnętrzna, kontrwywiad wojskowy, III Zarząd KGB, gen. Aleksander Kokoszyn, gen. Teodor Kufel

Bartosz Kapuściak (ur. 1983) – doktor nauk humanistycznych, historyk, archiwista. W latach 2007–2023 pracownik Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie i Katowicach. Obecnie pracuje w Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów Politycznych PRL w Warszawie oraz w Centralnym Archiwum Wojskowym Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie. Autor kilkunastu artykułów oraz edycji źródłowej dotyczącej wojskowego aparatu represji. Od 2019 r. członek redakcji periodyku „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”.

Предложения о сотрудничестве органов военной контрразведки – an Attempt to Strengthen Cooperation between the Counterintelligence of the Armed Forces of the Polish People’s Republic and the Third Directorate of the KGB during the Period when Poland’s Internal Military Service Was Headed by Brig. Gen. Aleksander Kokoszyn

Abstract: When the “reborn” Polish Army was formed in 1943, counterintelligence security for the armed forces also had to be organised. In the early years, the ranks of the counterintelligence organs were filled by SMERSH officers. Later, the Soviets held leading positions in the bodies of the Main Directorate of Information and familiarised the Polish communists with counterintelligence work. The years 1953–1956 saw the return of Soviet officers to the USSR, and, consequently, cooperation between the newly formed Internal Military Service and the Third Directorate of the KGB was disrupted. It was not until 1960 that changes were made. The head of the Internal Military Service General Aleksander Kokoszyn, had the ambition to create a real counterintelligence service, but lacked experience and knowledge. The international situation led Moscow to agree to start working closely with its “brother nations”. This source edition deals with the beginnings of the formal cooperation between the organs of the WSW (Internal Military Service) and the KGB.

Keywords: Internal Military Service, military counterintelligence, Third Directorate of the KGB, General Aleksander Kokoszyn, General Teodor Kufel

Bartosz Kapuściak (b. 1983) – PhD in humanities, historian, archivist. In the years 2007–2023, employee of the Institute of National Remembrance in Cracow and Katowice. He is currently working at the Museum of Cursed Soldiers and Political Prisoners of the Polish People’s Republic in Warsaw and at the Central Military Archives of the Military Historical Bureau in Warsaw. Author of several academic articles and two books – primary source editions concerning the communist military repression apparatus in Poland. Since 2019, a member of the editorial board of the periodical *Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989*.